

Keramiklagfølge ved Viborg Søndersø

Af Hans Krøngaard Kristensen

1. Indledning

Under projekt Middelalderbyens arbejde med Viborg erkendte man, at området ned mod Viborg Søndersø af flere grunde trængte til nøjere undersøgelse. Dels var der indkommet interessante løsfund fra området, og dels verserede der en teori om en dæmning, som tidligere havde ført tværs over søen. Da projektet skulle planlægge udgravninger, var det derfor naturligt at prioritere området langs Søndersø højt som undersøgelsesområde.

Så godt som hele arealet langs vestsiden af Søndersø er idag hospitalssområde med store friarealer mellem bygningerne. Forud for den nuværende situation er der dog sket omfattende terrænændringer, således at de arkæologiske muligheder er indskrænket betydeligt.

Det skønnedes, at midt på matr. nr. 325 skulle det være muligt at foretage en lang snitgravning gennem et ret uforstyrret område fra Ridderstræde ud mod søen (fig. 1). Omfattende opfyldninger ud mod søen begrænsede dog grøftens længde (1). Op mod ridderstræde påvistes en broncestøbningsvirksomhed fra 11-1200-årene. Længere nede mod søen fandtes under tykke opfyldningslag et lergulv fra højmiddelalderen. Der havde ikke været nogen særlig intensiv bebyggelse det pågældende sted. Dette hænger nok sammen med, at området oprindeligt var en stejl skråning, der tak-

ket være opfyldninger i op til 4 m's tykkelse idag er mindre markant. Det forhold, at gulvet lå i niveau med søens nuværende vandspejl, tilskyndede dog til fortsat undersøgelse.

Til anlæggelsen af det næste felt, felt B, valgtes her efter et mere jævnt område øst for Brænderigården (fig. 1). Planen om at lave et langt snit her måtte hurtigt opgives, da der viste sig tykke kulturlag. Området viste sig at have været bebygget fra begyndelsen af 1000-årene og frem til ca. 1350.

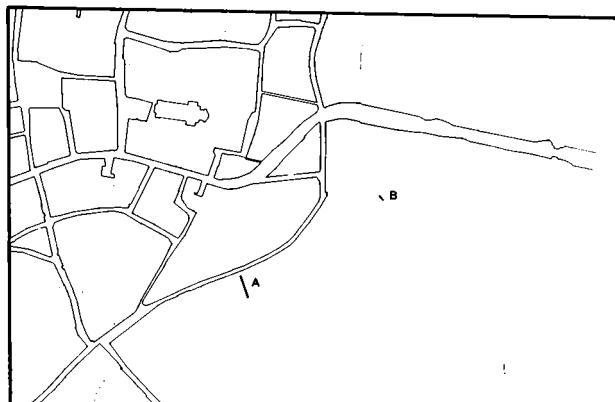

Fig. 1. Udsnit af matrikelkort fra 1866 med placering af udgravningsfelterne. A er grøften på matr. nr. 325. B er feltet, hvorfra keramikken behandles.

Den sidste bebyggelse på stedet havde jordgravede

Udgravningsresultatet giver en helt ny opfattelse af Viborgs middelalderlige topografi, hvilket kort er fremlagt i Skalk (3). Her skal det blot nævnes, at der ved udgravningerne er påvist en kontinuerlig bymæssig bebyggelse i perioden ca. 1000 til ca. 1350 i et område ud mod søen, hvor man ikke tidligere havde

+

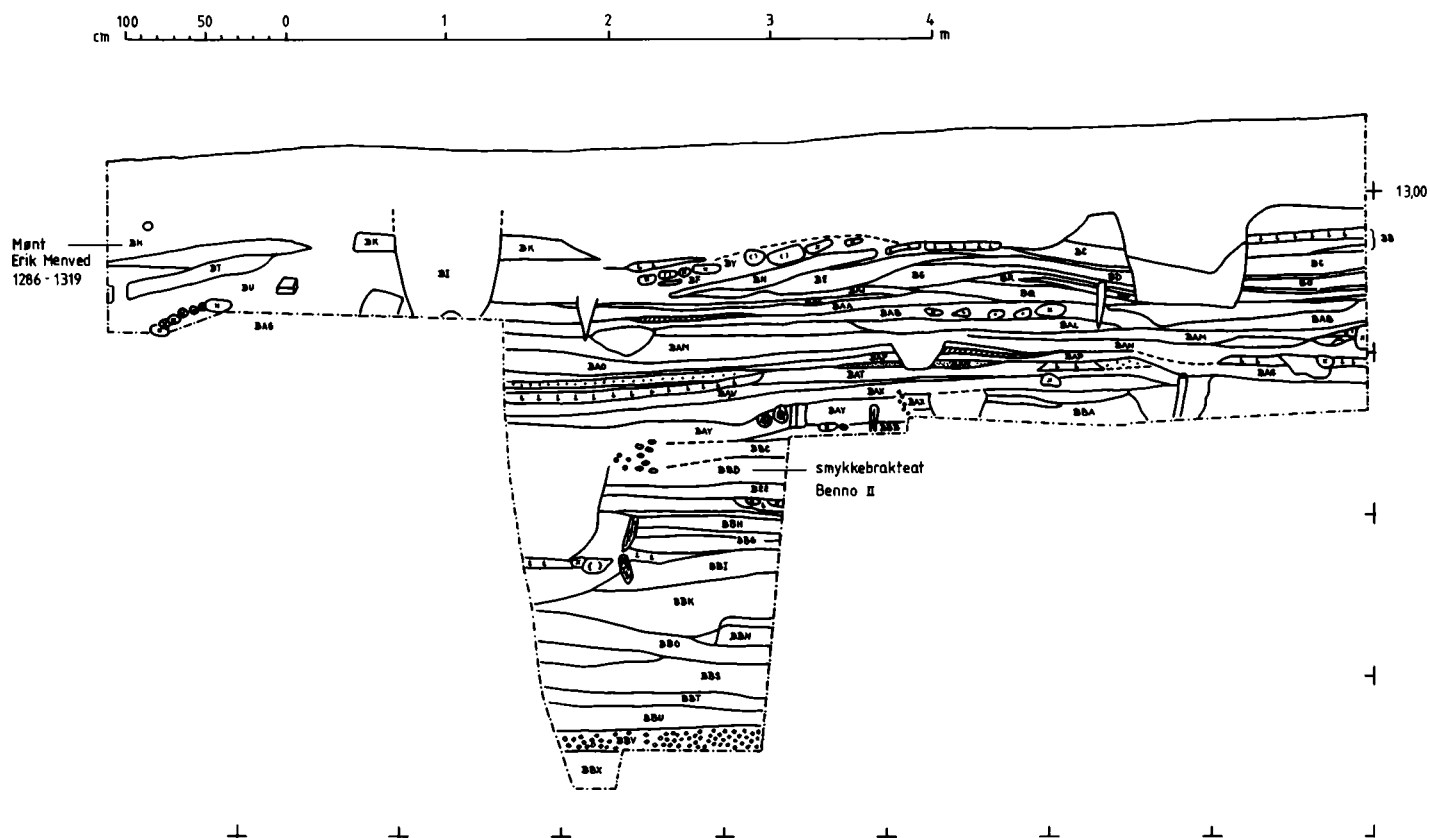

regnet med middelalderlig bebyggelse.

Desuden påvistes det, at der i løbet af middelalderen er sket en hævnning af vandstanden i Viborgsøerne, vel sagtens svarende til det nuværende fald (2,2m) ved udløbet ved Søndermølle. Hvis vandstanden idag blev sænket 2 m, ville en næsten 100 m bred tange tværs over Sønderløb blive tørlagt. Det må antages, at Viborg har haft direkte vejforbindelse til Asmild i vikingetiden og den tidlige middelalder.

2. Udgravningen

Udgravningsfeltet B blev planlagt som en lang maskingravede grøft. Da det viste sig, at der kom brolægning frem $\frac{1}{2}$ – $\frac{3}{4}$ m under overfladen, blev maskinen standset. Resten blev udgravet med graveske. Herved begrænsedes naturligvis muligheden for at lave et stort felt. Feltet blev i første omgang afstukket til 2 × ca. 8 m og egentlig tænkt udvidet i længderetningen. Ret hurtigt blev feltet dog istedet indskrænket. Og på

grund af det uventet tykke kulturlag (godt 3 m) blev det igen nødvendigt at indskrænke feltet, så det til sidst var knap 2×2 m. (fig. 2).

De lag, der blev beskadiget ved maskingravningen, drejer sig i det væsentlige kun om gulv- og nedbrydningslag fra det yngste hus (BB). De udgravede lag i bunden har på grund af feltets indskrænkninger ikke stor udstrækning, og det må der naturligvis tages højde for i vurderingen af fundmaterialets repræsentativitet.

Dateringen bygger dels på dendrokronologisk datering dels på møntdatering. En fodrem i laget BBM er dendrokronologisk dateret til 1018 ± 1 . En piloteringskonstruktion tilhørende BBK er dateret til 1018 (2). Træet her havde påsiddende barklag.

Der var møntfund i lagene BH, BI, BK, BF og BU. Mønterne, såkaldte borgerkrigsmønter, var meget medtaget, og er i øjeblikket endnu ikke færdigkonserveret. Indtil videre er kun en mønt fra BH bestemt, en Roskildemønt af Erik Menved (4). I laget BBD fandtes en smykkebrakteat, Benno II, biskop af Osnabrück, antagelig præget 1065-68 (5).

3. Stratigrafien og keramikken

Ved udgravningen fandtes et rimeligt godt keramikmateriale fra en sammenhængende periode på ca. 300 år. Der fandtes ingen hele kar, og kun i ganske få tilfælde kunne der samles større skårflager, som kan give en helhedsopfattelse af karret. Hovedparten af materialet består altså af skår. Derimod skulle det være muligt at se en udvikling i fordelingsmønsteret i skårmaterialet med hensyn til teknik, dekoration og karterper.

Stratigrafien i feltet var ret ukompliceret og dateringen forholdsvis god. Der kan således opstilles en keramisk lagserie med indre kontinuitet over et ganske

langt tidsrum. I hvert fald har der næppe ved tidligere undersøgelser i Viborg været mulighed for at påvise kontinuerlige aflejringer over så langt et tidsrum. Lagserien turde derfor have en vis interesse, både lokalt og ved sammenligning med middelalderkeramik fra andre lokaliteter.

I feltet udskiltes 69 forskellige lag, hvoraf enkelte var helt lokale og derfor ikke synlige i de to tegnede profiler. Der blev gjort keramikfund i 47 af disse lag. Antallet af skår er stærkt varierende fra lag til lag. Således er der i 14 af de 47 lag fundet mindre end 10 skår.

Området var præget af jævne kulturafløjninger uden større forstyrrelser. De enkelte lag kan således indpasses i en relativ kronologi.

De 47 lag er her ordnet i 5 horisonter (fig. 3). Denne inddeling er bl.a. foretaget, fordi en række af de øverste lag har en ganske ringe horisontal udstrækning og derfor ikke helt sikkert kan indpasses i en relativ kronologi i forhold til de andre lag i horisonten. Derfor er skillelinjerne lagt ved BC og BAA, der begge stort set løb ubrudt gennem hele feltet.

Horisonten II er udskilt, fordi der her i lagene BAV, BAX og BAY findes mange skår af østersøkeramik, en vare der ellers ikke optræder i de andre lag. Østersøkeramik er tidligere fundet i Viborg, men må dog opfattes som en relativ sjælden vare i byen.

Horisont I

Den nederste horisont omfatter mange lag, der nok er afsat i perioden fra ca. 1000 til et stykke ind i 1100-årene (5). I udgravningsfeltet er der kun et lille areal af disse lag, og bortset fra laget BBT er der da også kun skår i små mængder i disse lag.

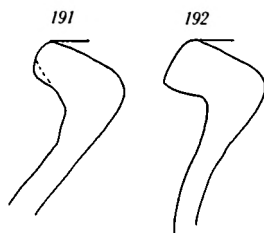
Horisonten var overvejende præget af blødtbrændt reduceret keramik, gruppe A1. I den øvre del af hori-

Fig. 3. Keramikdiagram felt B.
A1: reduceret, blødbrændt (godstype 1)
A2: reduceret, hårdbrændt (godstype 2)
B1: oxideret rødbrændt, blyglaseret
B2: oxideret rødbrændt, blyglaseret og med pibeler
C1: oxideret pibellerskærv
C2: oxideret pibellerskærv med blyglasur
D1: næsten stentøj, Pingsdorfware
D2: næsten stentøj, i øvrigt.

		A		B		C		D		ialt	museums nr.
	lag nr.	1	2	1	2	1	2	1	2		
Horisont V	BB		21	3			2		2	28	881D220
	BH		24	13						37	221
	BK		16	8						24	222
	BU		46	11					1	58	181
	BX	1	35	3						39	189
	BAK	4	89	5						98	223
	BC		133	62	6					201	197
Horisont IV	BL	5	7							12	224
	BF	2	112	5			1			120	201
	BE		1	1						2	225
	BD		27	1						28	186
	BG	1	126	2						129	226
	BM		143	2	1					146	211
	BO		2							2	227
	BAJ		5	3	2					10	228
	BAD	1	9							10	229
	BAH		7	4						11	230
	BAC		2							2	231
Horisont III	BAA	2	12							14	205
	BAB	1	42							43	232
	BAG		28	9						37	233
	BAM	13	129	1		1				144	212
	BAN	2	27	1						29	234
	BAQ	1	19						1	21	235
	BAR		1							1	236
	BAS		4							4	237
Horisont II	BAV	21	13							34	254
	BAX	225	231							456	185
	BAY	143	19				1			163	199
	BAZ	2								2	238
Horisont I	BBA	1	13							14	239
	BBB	13	1							14	240
	BBC	3								3	241
	BBD	5								5	242
	BBE	3	2							5	243
	BBF	21								21	244
	BBH	6								6	245
	BBG		10							10	246
	BBI	3	1							4	247
	BBM	7								7	248
	BBO	6								6	249
	BBR	24	2							26	250
	BBT	74								74	251
	BBY	11								11	192
	BBU	10								10	252
	BBV	13								13	253
	BBX	7								7	191
		631	1359	133	9	1	4		4	2141	

Fig. 4. Angelsaksisk keramik, randprofil og foto. 1:2.

sonten var der iblandet lidt hårdtbrændt reduceret vare, gruppe A2. Vurderingen blødtbrændt/hårdtbrændt må indrømmes at være relativ, idet skår, der i denne horisont er karakteriseret som gruppe A2, afviger fra den meget hårdtbrændte sandpapirsagtige vare, der udgør gruppe A2 i f.eks. laget BC.

To karakteristiske randskår fra store kar med stor mundingsdiameter blev fundet i lagene BBX og BBY (fig. 4). Randen, der er udadsvungen, har fingerindtryk med ca. 5 cm mellemrum. Typen opfattes som angelsaksisk (7).

De øvrige randformer er udadsvungne og må stamme fra kuglepotter (fig. 5).

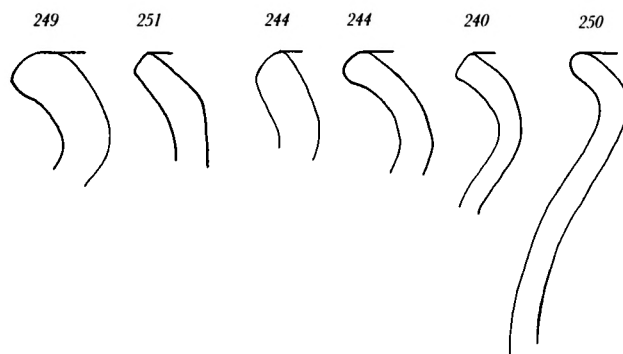

Fig. 5. Randprofiler af kuglepotter i horisont I. 1:2.

Horisont II

Horisonten omfatter kun få lag. Til gengæld er skår-mængden ganske stor. En hel del af skårene har dog kunnet samles til større skårflager fra et mindre antal kar. Det drejer sig bl.a. om mindst 6 kar af østersøkeramik. Potterne er omhyggeligt udført og dekoreret. Form og dekoration er i nøje overensstemmelse med senslaviske kar af typen Vipperow (8) (fig. 6). Den professionelle udførelse gør det rimeligt at opfatte dem som importvare fra slavisk område. Et par andre kar af østersøkeramik er derimod af en helt anderledes grov udførelse og dekoration.

Desuden indeholder horisonten også skår af kuglepotter svarende til pottene i horisont I (fig. 7).

Fig. 6. Øster-
søkeramik,
randprofiler og
foto. 1:2.

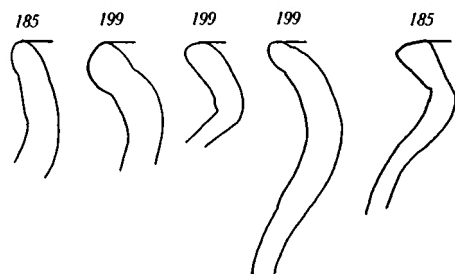

Fig. 7. Randprofiler af kuglepotter i horisont II. 1:2.

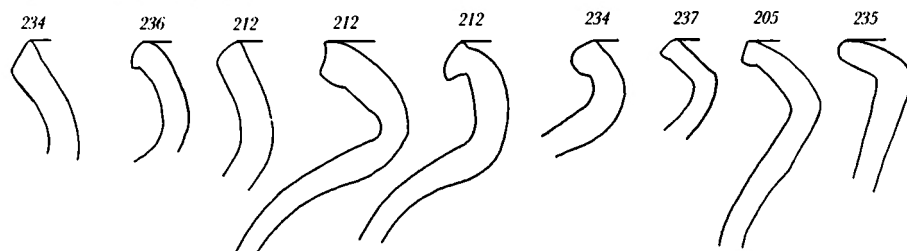

Fig. 8. Randprofiler af kuglepotter i horisont III. 1:2.

Horisont III

Lagene er i det store og hele gennemgående og aflejret horisontalt. Horisonten er domineret af sorte hårdtbrændte kuglepotter. Adskillige af potterne har profileret rand (fig. 8). Ikke alle potter har været regulære kuglepotter. I BAN fandtes en potte med konvex bund.

Fig. 9. Randprofil af skål fra horisont III. 1:2.

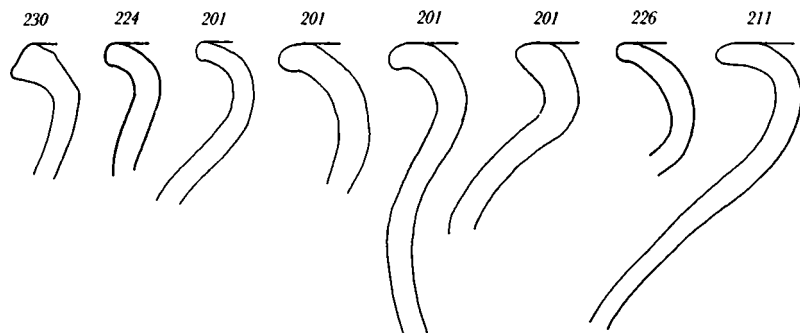

Fig. 10. Randprofiler af kuglepotter i horisont IV. 1:2.

I laget BAB var der et enkelt randskår af en stor skål i sortgods (fig. 9). Skåret har stor godstykkelse og en meget ru overflade.

I horisontens øvre lag dukker de første glaserede skår frem. Det er rødbrændte kander med fingerindtryk langs foden. Horisonten kan ikke dateres sikkert. Det havde ellers været værdifuldt, at kunne datere de glaserede kanders fremkomst i Viborg og se, om det stemte overens med standarddateringen, 1250.

Horisont IV

Horisonten er sammensat af mange små »lag« og repræsenterer sikkert ikke nogen lang periode.

Hovedparten af keramikken består af hårdtbrændt »sandpapirsagtigt« sortgods. Hovedparten er fra kuglepotter (fig. 10). Enkelte af disse har bølgelinier på korpus. Der indgår dog også randskår af 3 fade (fig. 11). Det ene fad har en liste med fingerindtryk lidt under mundingsranden. Et andet har bølgelinie på mundingsranden. Fadene er typer, som tidligere er kendt fra Viborg og Århus (9).

Glaseret keramik fra kander indgår i de fleste lag. Dog stadig i sparsom mængde. Tre glaserede skår har pibellersdekoration.

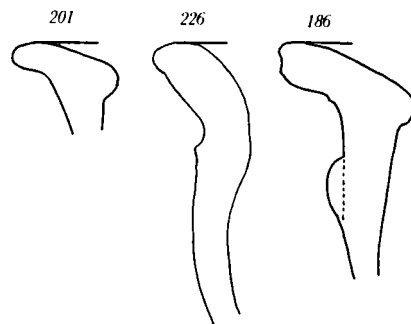

Fig. 11. Randprofiler af fåde i horisont IV. 1:2.

Horisont V

Den øverste horisont består af mange små lag bortset fra BC, der næsten dækker hele feltet og udgør adskillelsen mellem horisonterne IV og V. Der synes at være lidt mere glaseret keramik i denne horisont end i den foregående. Dog er det naturligvis sortgodset, der dominerer. Denne vare er dog i horisont V nærmest lysegrå. I horisonten findes også den uglaserede sortgodskande (fig. 12). Fade og kuglepotter findes naturligvis stadig. Mundingsranden på kuglepotterne har fået en »blød« profil (fig. 13). Dette træk gælder dog også for potter fra de øverste lag i horisont IV. Randen på et fad og et sideskår fra en kuglepotte har stempeldekorationer (fig. 14).

Ud fra de fundne mønter må denne horisont antages at stamme fra begyndelsen af 1300-årene.

4. Sammenfatning

Undersøgelsen har vist, at der sker en udvikling af sortgodslertøjet i Viborg gennem perioden ca. 1000-1350. Derimod er det ikke muligt ud fra det foreliggende materiale at sige noget om en evt. udvikling inden for glaseret keramik. Denne vare, i form af glaserede kander, er dog pænt repræsenteret i materialet.

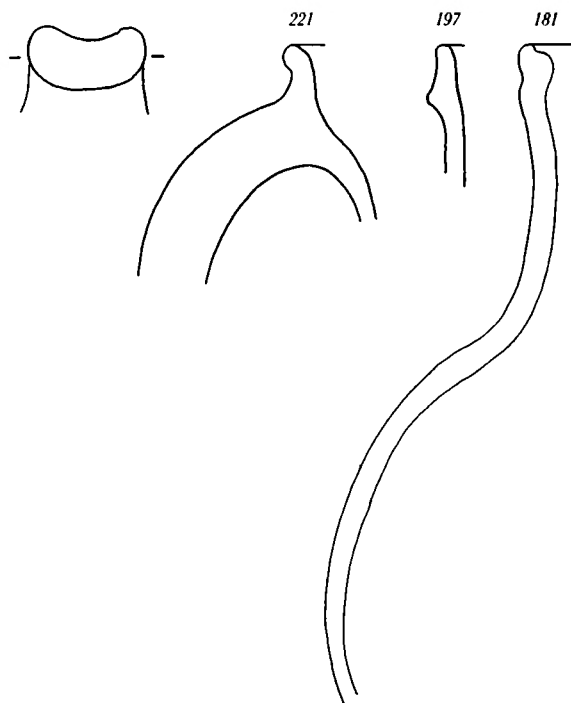

Fig. 12. Kander fra horisont V. Nr. 181 er en sortgodskande fra laget BU. 1:2.

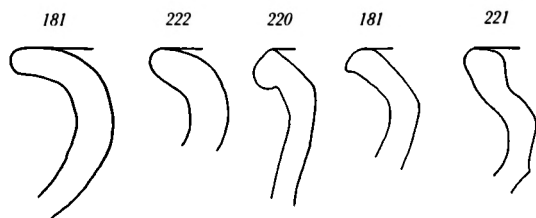

Fig. 13. Randprofiler af kuglepotter i horisont V. 1:2.

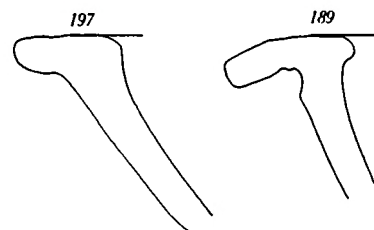

Fig. 14. Randprofiler af fåde i horisont V samt foto af randen (nr. 189) med stempeldekoration. 1:2.

Kanderne er kun repræsenteret ved mindre skår, men der konstateredes forskellig form for dekoration, bl.a. skældekoration af pålagt pibeler samt jernoxidlister.

Langt den overvejende del af keramikken er hjemlig. Ud over de allerede nævnte slaviske og angelsaksiske varer er der fundet små skår af andet importkeramik. Der blev fundet skår af Andennekeramik i lagene BAM og BAY. I lagene BU og BAQ fandtes »næsten stentøj«. Det egentlige stentøj blev ikke påtruffet i udgravningen. Et par skår fra BM og BF må også karakteriseres som import, men proveniensens kan næppe bestemmes sikkert.

I visse lag fandtes affald fra håndværksvirksomhed (skomager og kammager). Keramikken og genstandene i øvrigt taler vel heller ikke mod et håndværkermil-

jø. Det var ikke byens top, men på den anden side heller ikke bunden, der boede her.

Umiddelbart har man indtryk af, at der ved enkelte udgravninger i Viborg med ret stort skårmateriale fra højmiddelalderen næsten ikke har været glaseret vare repræsenteret. I andre tilfælde har der været et ganske pænt indslag af glaserede skår. Dette forhold burde undersøges nøjere ved en gennemgang af keramikmaterialet fra tidligere gravninger. Det er en af de ventende opgaver for videre keramikstudier i Viborg. Måske kan man også herigennem få bedre kendskab til højmiddelalderens glaserede vare i Viborg.

En anden ventende opgave er undersøgelsen af senmiddelalderens keramik. Fra middelalderens slutning kendes sortgodskuglepotten med glittet overflade. Hvornår optræder den første gang? I det mindste kendes den ikke fra den omtalte gravning.

Noter

1. Grøften blev hovedsageligt gravet med maskine. Denne grøft blev undersøgt i juli og beg. af august. Resten af udgravningen foregik i sept. og okt. 1981. Undersøgelsen blev foretaget af stud. mag. Jesper Hjerminde og forfatteren.
2. Dateringerne er udført på Skalks laboratorium.
3. Kristensen og Vellev 1982.
4. Mansfeld-Büllner nr. 404.

5. Pendant omtalt af Georg Galster & Jørgen Steen Jensen p. 184f.
6. Dateringen bygger på de dendrokronologiske dateringer og biskop Bennos smykkebrakteat.
7. Keramikken tilhører den sene fase, kaldet Saxo-Norman pottery, og synes nærmest at være af Torksey-type. J. G. Hurst p. 326f.
8. Keramikken synes at tilhøre Vipperow-gruppens Reihe 1. E. Schuldt p. 44-49.
9. Peter Seeberg p. 99, H.J. Madsen p. 90f.
- * Fotos: Preben Dehlholm 1982.
Tegninger: Joan Nielsen 1982.

Litteratur

- Galster, Georg & Jørgen Steen Jensen: Mønter og møntstempel. Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Lund 1976.
- Hurst, J. G.: The pottery. The Archaeology of Anglo-Saxon England, ed.: David M. Wilson.
- Madsen, H. J.: Keramikken. H. Hellmuth Andersen, P. J. Crabb og H. J. Madsen: Århus Sønder vold. Århus 1971.
- Schuldt, E.: Die slawische Keramik in Mecklenburg. Berling 1956.
- Seeberg, Peter.: Stemplet lertøj i Viborg. Arv og Eje 1962. Odense 1962.
- Mansfeld-Büllner, H. V.: Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377. 2. udgave 1964.
- Kristensen, Hans Krongaard & Jens Vellev: En ikke ringe ære for byen. Skalk nr. 5, 1982.